

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Wykluczenie społeczne w krajach Unii Europejskiej - porównanie opinii studentów kierunków nauczycielskich z Polski i Francji

Author: Aleksandra Gancarz

Citation style: Gancarz Aleksandra (2011). Wykluczenie społeczne w krajach Unii Europejskiej - porównanie opinii studentów kierunków nauczycielskich z Polski i Francji. W: T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, J. Suchodolska (red.), "Pedagogika międzykulturowa wobec wykluczenia społecznego i edukacyjnego : praca zbiorowa" (S. 229-250). Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Aleksandra Gancarz

Wykluczenie społeczne w krajach Unii Europejskiej – porównanie opinii studentów kierunków nauczycielskich z Polski i Francji

Każda wizja ładu dzieli, wytycza granice tego, co akceptowalne; każda wizja ładu pozostawia część społeczeństwa po drugiej stronie granicy – i stawia na porządku dnia dylemat jej reasymilacji lub rozstania się z nią na zawsze¹.

Spotkanie z tym, co Inne jest wyzwaniem dla przekonań dotyczących standardów normalności i podważa zgromadzoną wiedzę na temat świata. Człowiek żyjący w społeczeństwie wielokulturowym na co dzień styka się z odmiennymi od siebie ludźmi, różnorodnymi poglądami i zjawiskami społecznymi. Na skutek tych kontaktów może wzbogacić własną wiedzę, poszerzyć horyzonty czy nawet zmienić światopogląd, lecz może również odseparować się od tego, co jest dla niego niezrozumiałe, co wydaje mu się nieakceptowalne i dziwne, a w skrajnych przypadkach podjąć próbę eliminacji Inności ze swojego świata. Współczesne standardy normalności dyktowane są w dużej mierze przez mass media. Za ich pośrednictwem poznajemy Innych z perspektywy nadawcy komunikatu. Abstrahując od sposobu przekazywania informacji, należy zwracać uwagę na ich dobór w poszczególnych środkach masowego przekazu – pomijanie pewnych tematów i eksponowanie innych. Kwestie nieobecne w mass mediach często nieobecne są także w świadomości społecznej. Zarówno narzucany sposób postrzegania pewnych zjawisk, jak i pomijania innych, mogą prowadzić do wykluczenia społecznego.

¹ Z. Bauman, *Zbędni, niechciani, odrzuceni – czyli o biednych w zamożnym świecie*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 2, s. 3.

Pojęcie wykluczenia społecznego

Od kilkunastu lat termin „wykluczenie społeczne” bardzo często pojawia się w tekstach naukowych i publicystycznych, aktach prawa krajowego i międzynarodowego oraz różnych debatach. Definicja tego pojęcia powinna umożliwiać odróżnienie osób wykluczonych od niewykluczonych, stworzenie jednak takiej definicji jest niezwykle trudne, ponieważ powodem wykluczenia mogą być przeróżne cechy osób: biologiczne lub cielesne (m.in. płeć, wiek, kolor skóry, niepełnosprawność fizyczna), sytuacyjne (m.in. miejsce zatrudnienia, miejsce zamieszkania, posiadanie dzieci, przyjaciół czy dóbr materialnych), subiektywne (m.in. postawy, poglądy, odczucia wobec sytuacji swojej i/lub innych osób), społeczne (m.in. stosunek innych osób do nas), związane z aktywnością (m.in. poszukiwanie pracy, rejestracja w urzędzie pracy, udział w wyborach)². Zgodnie z zestawieniem wspólnych cech definicji, przedstawionym w raporcie z ewaluacji programu Unii Europejskiej Poverty 3, wykluczenie społeczne:

- jest procesem dynamicznym i wielowymiarowym; często jest zjawiskiem kumulatywnym, prowadzącym do wielowymiarowej depriwacji;
- przejawia się brakiem lub niewystarczającym poziomem uczestnictwa w głównym nurcie społeczeństwa i dostępu do najważniejszych systemów społecznych, takich jak rynek pracy, edukacja, opieka medyczna, zabezpieczenie społeczne;
- może przejawiać się lub skutkować zerwaniem więzi rodzinnych i społecznych, utratą poczucia sensu i tożsamości;
- niesie z sobą zagrożenie związane z powielaniem modelu i „dziedziczeniem” pewnych cech warunkujących pokoleniowy charakter wykluczenia³.

Na użytek aktów prawa, programów pomocowych czy pomiarów statystycznych pojęcie wykluczenia określa się na tyle precyzyjnie, aby łatwo móc odróżnić osoby wykluczone od niewykluczonych w celu przyznania zasiłku, stypendium lub obliczenia określonych wskaźników. W związku z tak instrumentalnym podejściem większość definicji odwołuje się do przyczyn marginalizacji i zakłada, że wykluczenie jest niedobrowolne i niezawinione. Przykładem może być wyjaśnienie tego pojęcia przyjęte w dokumencie powołującym Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej: „Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych

² Zob. R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne. Wykłady*, Warszawa 2006, Instytut Polityki Społecznej UW, s. 18.

³ M. Muras, *Pojęcie wykluczenia społecznego*, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2006, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, s. 237.

i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”⁴.

Myśląc o wykluczeniu społecznym szerzej niż tylko w kontekście pomocy, pomiarów i rozstrzygnięć prawnych, trzeba przyjąć, że może ono być wynikiem świadomej i przemyślanej decyzji⁵. Nonkonformiści, tacy jak mieszkańcy kopenhaskiej Christianii, zdeklarowani kloszardzi, samotnicy z wyboru mogą uczestniczyć we wszystkich aspektach życia społecznego, lecz z własnej woli z tego rezygnują. Pozostali członkowie społeczeństwa powinni szanować ich wybór oraz wynikającą z niego odmienność. Nie odnosi się to oczywiście do osób niebezpiecznych, będących zagrożeniem dla otoczenia.

W niniejszym tekście wykluczenie społeczne (ekskluzja) jest rozumiane jako stan, natomiast wykluczanie i marginalizacja jako proces prowadzący do tego stanu. Przeciwnieństwem pierwszego jest spójność społeczna, inkluzja, stan zintegrowania ze społeczeństwem, a antonimem marginalizacji społecznej jest (re) integracja, proces włączania do społeczeństwa.

Wykluczenie społeczne w kulturze konsumpcji

Przyczyną wykluczenia społecznego mogą być przeróżne cechy ludzi i grup uznane za nieakceptowalne w danej populacji. Ład społeczny jest strukturą dynamiczną i historycznie zmienną. Przyglądając się treściom prezentowanym w mass mediach oraz adresatom programów pomocy społecznej, można dojść do wniosku, że współcześnie najczęstszym i najbardziej podstawowym czynnikiem marginalizacji jest ograniczenie możliwości konsumpcyjnych. Zdaniem Zbyszka Melosika konsumpcja stała się główną perspektywą postrzegania zjawisk społecznych⁶. Przynależność etniczna, rasowa, kulturowa czy płciowa odgrywają drugorzędą rolę w sytuacji, gdy mamy do czynienia ze zjawiskiem rozprzestrzeniania się różnicy, której źródłem, instrumentem i celem samym w sobie jest konsumpcja⁷. We współczesnych społeczeństwach przeistacza się ona w potrzebę, której nieustanne spełnianie jest warunkiem samorealizacji. Różnorodne presje zmuszające ludzi

⁴ Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, s. 22, www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf (10.11.2010).

⁵ M. S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir, *Przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia społecznego w Rybniku. Analiza obszaru badań, istniejących ram prawno-instytucjonalnych, przykłady działań oraz wnioski i wytyczne do strategii miasta*, [w:] [brak redakcji], *Partnerstwo instytucji przeciw wykluczeniu społecznemu – analiza badawcza*, Rybnik 2008, EFS, EQUAL, Partnerstwo na Rzecz Rozwoju „Odziedzicz pracę”, s. 35.

⁶ Z. Melosik, *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, Kraków 2007, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 29.

⁷ Tamże, s. 34.

do przyjęcia konsumpcyjnego stylu życia nie są odczuwane przez nich jako formy przymusu, lecz wolność wyboru. Wolność ta jest urzeczywistniana w dużej mierze za pomocą strategii „zainscenizowanej różnicy”. Członkowie społeczeństw konsumpcji czują się wolni, dokonując wyborów z oferty produktów czy usług⁸. Z. Melosik pisze: „Niekiedy wydaje się, że ludzie istnieją wyłącznie po to, aby biegać po supermarketach i napełniać koszyki kolorowymi produktami, także tymi, o których istnieniu jeszcze kilka tygodni wcześniej nie mieli pojęcia”⁹.

Ideologia konsumeryzmu łączy się z ciągłym niezaspokojeniem i pogonią za nowością. Rezygnacja z nieustannego zdobywania dóbr materialnych, które mają dać radość i przyjemność, stawia nas poza głównym nurtem życia społecznego i naraża na ekskluzję. Uczestnictwo w społeczeństwie konsumpcji jest ograniczone najczęściej zbyt niskimi dochodami lub ich całkowitym brakiem, lecz powodem może być też choroba, niepełnosprawność bądź światopogląd, przez które człowiek jest postrzegany jako Inny – Obcy. Jego szanse na integrację społeczną maleją, gdy kilka czynników wykluczających działa jednocześnie.

Problem marginalizacji w społecznościach wielokulturowych

W każdym społeczeństwie istnieje zestaw atrybutów uchodzących za cechy typowe i naturalne dla poszczególnych grup ludzi. Kategorie występujące w danej zbiorowości zależą od układów społecznych, z jakimi mamy do czynienia. Przyjęte rutynowe sposoby interakcji umożliwiają odgadnięcie kategorii społecznej, do której należy napotkana osoba i przewidywanie jej tożsamości społecznej, odnoszącej się zarówno do cech osobistych (np. uczciwości), jak i strukturalnych (np. wykonywanego zawodu). Kontakt z Obcym może ujawnić, że posiada on jakiś atrybut różniący go od innych członków przypisanej mu kategorii, który czyni go osobą mniej pożądaną społecznie¹⁰. W ten sposób przeciętnego człowieka zaczynamy postrzegać jako istotę niepełnowartościową, a nawet nie w pełni ludzką¹¹, czego rezultatem jest odmawianie mu praw przynależnych członkom naszej grupy.

Przejście epistemologiczne od schematu Inny – Obcy do schematu Inny – Interesujący pozwala dostrzegać różnicowanie kulturowe jako wartość, opierać interakcje na wzajemnym uznaniu, szacunku i wyrażaniu aprobaty, co w rezultacie

⁸ Tamże, s. 36–38.

⁹ Tamże, s. 29.

¹⁰ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 32.

¹¹ Szerzej na ten temat: T. Baran, *Dehumanizacja w stosunkach grupowych. Czy „obcy” to też człowiek?*, Warszawa 2007, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

wyraźnie usprawnia współpracę¹². Konieczne jest jednak autentyczne otwarcie się na Innych, ponieważ – na co zwraca uwagę Zygmunt Bauman – w społeczeństwie postmodernistycznym alternatywnymi formami życia interesujemy się niczym widzowie urozmaiconą rewią – bez niechęci, ale również bez poczucia duchowej bliskości i odpowiedzialności za los drugiego człowieka¹³.

Ignorowanie i dezaprobatą niektórych osób wiąże się z dominowaniem nad nimi, narzucaniem im własnego obrazu świata i marginalizacją ich kultury. Powszechność tego typu postaw sprzyja kreowaniu społeczeństwa separatystycznego, ksenofobicznego i nacjonalistycznego¹⁴. Izolacja pewnej grupy od pozostałej części społeczeństwa może odbywać się wbrew woli jej członków lub wręcz przeciwnie, na ich życzenie. Zdaniem Z. Melosika w społeczeństwie konsumpcji coraz częściej tożsamość całkowicie sfragmentaryzowaną przez załamanie obowiązujących dotychczas systemów kategoryzacji próbuje się zrekonstruować jako monolit, przy przyjęciu określonego kryterium. Najczęściej jest nim: religia, rasa, etniczność lub podkulturowość. Powstaje wówczas tożsamość typu „brzytwy”, która opiera się na podkreślanii danej formy różnicy i odcinaniu się od wszystkiego, co „nie pasuje”, oraz wszystkich tych, którzy „nie pasują”. Przykładem mogą być enklawy mniejszościowe żyjące według własnych reguł kulturowych w wielkich amerykańskich megalopolis¹⁵, subkultury młodzieżowe czy mieszkańcy zamkniętych osiedli, dla których kryterium przynależności i podstawą konstruowania tożsamości jest status materialny.

Zakładając, że grupa izolowana bądź izolująca się nie stwarza dla reszty społeczeństwa realnego zagrożenia (takiego jak np. kryminaliści), można uznać każdy separatyzm za zjawisko negatywne, ponieważ z jednej strony jest ono przejawem istniejących już problemów społecznych, z drugiej zaś zapowiedzią potencjalnego konfliktu. Prezentowanie w mass mediach zbiorowości izolowanych lub izolujących się jako źródła problemów społecznych pogłębia tylko negatywne stereotypy i uprzedzenia.

Edukacja jest obszarem, który może pomóc w modyfikowaniu postaw wobec Innych i uwrażliwianiu na kwestie społeczne przemilczane bądź przeinaczane w mass mediach. Zdaniem Jerzego Nikitorowicza najbardziej istotnym zadaniem współczesnej edukacji jest uwrażliwianie kulturowe¹⁶. Uświadamianie nierównych szans ludzi z różnych stron globu ziemskiego i dostarczanie wszelakiej wiedzy z zakresu edukacji

¹² J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, cyt. wyd., s. 105.

¹³ Z. Bauman, *Wieloznaczność nowoczesna. Nowoczesność wieloznaczna*, Warszawa 1995, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 317–318.

¹⁴ J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, cyt. wyd., s. 105.

¹⁵ Z. Melosik, *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, cyt. wyd., s. 51.

¹⁶ J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, cyt. wyd., s. 173.

międzykulturowej pomaga aktywnie przeciwstawiać się uprzedzeniom, dyskryminacji, rasizmowi czy marginalizacji¹⁷. Od kilkudziesięciu lat w Europie i na świecie rozwija się ruch edukacji międzykulturowej, znajdujący wielu zwolenników wśród pedagogów, to jednak nie stwarza warunków wystarczających do budowania społeczeństw międzykulturowych. Jak wielokrotnie podkreślał Zenon Jasiński, „szansa wdrożenia edukacji międzykulturowej ściśle wiąże się z polityką państwa, uznającego model społeczeństwa wielokulturowego, co znajduje swój praktyczny wyraz w polityce społecznej prowadzonej przez państwo”¹⁸. Kraje członkowskie Unii Europejskiej włączają się w realizację unijnych założeń polityki społecznej, dlatego warto w tym miejscu przybliżyć pokrótce działania Wspólnoty na rzecz walki z wykluczeniem społecznym.

Unia Europejska wobec problemu wykluczenia społecznego

Wykluczenie społeczne jest uznawane przez UE za jedną z podstawowych barier osiągania sukcesu ekonomicznego. Podobnie jak ONZ i Rada Europy, dokumenty i strategie unijne akcentują zagrożenia dla zrównoważonego rozwoju wynikające z wykluczenia społecznego. Przez rozwój zrównoważony rozumie się ideę, która w centrum stawia człowieka i która zakłada uczestnictwo jednostek w procesach kształtowania rzeczywistości społeczno-gospodarczej jako warunek osiągnięcia celów rozwojowych¹⁹.

Od Szczytu Lizbońskiego w 2000 r. zwalczanie ubóstwa i marginalizacji jest centralnym celem w procesie kształtowania europejskiego modelu społecznego²⁰. Zakładanym rezultatem strategii lizbońskiej miała być spójność społeczna, przekładająca się na sukces ekonomiczny. Jednym z sześciu priorytetów wskazanych w Europejskiej Agendzie Społecznej, przyjętej podczas posiedzenia Rady Europejskiej w Nicei w 2000 r., było „zwalczanie ubóstwa i wszelkich form dyskryminacji w celu promowania integracji społecznej”²¹.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Z. Jasiński, *Przemiany w polityce oświatowej i społecznej w kontekście edukacji międzykulturowej*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Z teorii i praktyki edukacji międzykulturowej*, Cieszyn–Warszawa 2006, Uniwersytet Śląski, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, s. 29.

¹⁹ M. Muras, *Pojęcie wykluczenia społecznego*, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diaгноza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, s. 237, www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf (10.11.2010).

²⁰ M. Grewiński, *Europejska Strategia Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu i Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL jako nowe instrumenty integracji społecznej Unii Europejskiej*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2002, nr 3, s. 103.

²¹ B. Kłos, *Problem ubóstwa i wykluczenia społecznego w polityce społecznej Unii Europejskiej*, „Informacja Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu” 2002, nr 946, s. 3.

W grudniu 2001 r. Rada, Parlament i Komisja Europejska uzgodniły Wspólnotowy Program Działań na rzecz Zwalczania Wykluczenia Społecznego na lata 2002–2006. Na jego realizację UE przeznaczyła 75 milionów euro²².

Z funduszy unijnych finansuje się również wiele programów mających wspierać projekty na rzecz grup marginalizowanych i poszkodowanych społecznie. Jednym z nich jest Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL, finansowana ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Ma ona przyczyniać się do osiągania spójności społecznej UE, wspierać ponadnarodową współpracę na rzecz promocji nowych środków przeciwdziałania bezrobociu, dyskryminacji, nierówności na rynku pracy, wykluczeniu społecznemu²³.

Ustanowienie roku 2010 Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym było kontynuacją obranego kursu polityki, która miała potwierdzić i uwypuklić zobowiązania krajów członkowskich przyjęte podczas Szczytu w Lizbonie. Była to również reakcja na kryzys gospodarczy i finansowy, który w 2008 r. wstrząsnął światem²⁴. Działania na poziomie wspólnotowym i krajowym obejmowały w szczególności:

- 1) spotkania i wydarzenia,
- 2) kampanie informacyjne, promocyjne i edukacyjne,
- 3) sondaże i badania w skali wspólnotowej lub krajowej opierające się na danych gromadzonych i klasyfikowanych, w razie potrzeby, według kryterium płci²⁵.

Jak można zauważyć, duży nacisk położono na upowszechnianie informacji dotyczących problemu ubóstwa i wykluczenia społecznego, czemu miały służyć kampanie medialne, konferencje, seminaria, krajowe konkursy dziennikarskie. Informacje na temat rezultatów osiągniętych w ramach tego przedsięwzięcia będą znane dopiero na koniec roku 2011.

Wysokie kwoty przeznaczane na przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu można uznać za świadectwo zaangażowania UE, a wraz z nią krajów członkowskich, w rozwiązywanie tego ważkiego problemu. Trzeba jednak mieć na uwadze, że wiele z oficjalnie przyjmowanych zasad ma wymiar jedynie deklaracyjny, a środki unijne nie zawsze są wydawane racjonalnie.

²² M. Grewiński, *Europejska Strategia Przeciwdziałania Wykluczeniu Społecznemu i Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL jako nowe instrumenty integracji społecznej Unii Europejskiej*, cyt. wyd., s. 104.

²³ Tamże, s. 106.

²⁴ *Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym (2010). Strategiczny dokument ramowy*, Bruksela 2008, Komisja Europejska ds. Zatrudnienia, Spraw Społecznych i Równości Szans.

²⁵ *Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 października 2008 w sprawie Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym (2010)*, Dz.U. L 298 z 7.11.2008, s. 22.

Charakterystyka grupy badanej

W związku z trwającym Europejskim Rokiem Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym w maju 2010 r. przeprowadziłam badania ankietowe wśród polskich i francuskich studentów z dwóch ośrodków naukowych: Instytutu Kształcenia Pedagogicznego w Lille i Cambrai, będących jednostkami Uniwersytetu Katolickiego w Lille, oraz Wydziału Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

W polskiej uczelni badaniami objęto tylko tych studentów, którzy po ukończeniu studiów mogą podjąć pracę w zawodzie nauczyciela. Były to osoby zarówno ze studiów stacjonarnych, jak i niestacjonarnych. Francuska uczelnia kształci wyłącznie nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej i przedszkolnej i tylko w systemie stacjonarnym, dlatego wszyscy tamtejsi studenci mogli wziąć udział w badaniach.

Ogółem ankietę wypełniło 217 osób, z czego 65% to Polacy, a 35% to Francuzi. Strukturę wieku i płci studentów przedstawia tabela 1. Zdecydowana przewaga kobiet jest charakterystyczna dla badanej grupy zawodowej w obu państwach. Większe zróżnicowanie wiekowe wśród francuskich respondentów odzwierciedla odmienny przebieg kariery zawodowej we Francji. Dyplom nauczyciela zdobywa się tam w 2-letniej szkole wyższej, w której naukę można rozpocząć po ukończeniu studiów licencjackich. Wiele osób jednak dopiero po kilku latach pracy w innym zawodzie (niekiedy w szkole na stanowisku pomocy lub zastępcy nauczyciela), decyduje się na podjęcie dalszej nauki.

Tabela 1. Struktura płci i wieku studentów badanych w Polsce i Francji

Płeć	Wiek	Polska		Francja	
		n	%	n	%
Kobiety	19–24 lata	127	90	44	58
	25–30 lat	7	5	22	29
	powyżej 30 lat	7	5	6	8
Mężczyźni	19–24 lata	0	0	3	4
	25–30 lat	0	0	–	0
	powyżej 30 lat	0	0	1	1
RAZEM		141	100	76	100

Źródło: badania własne.

Celem badań było poznanie opinii studentów na temat wykluczenia społecznego (grup wykluczanych w ich kraju, powodów i skutków marginalizacji) oraz działań na rzecz inkluzji społecznej, podejmowanych przez organizacje pozarządowe, samorządy, państwo i UE. Każdy z badanych odpowiadał łącznie na 8 pytań (2 pytania otwarte, 3 półotwarte z możliwością wskazania więcej niż jednej odpowiedzi lub dopisania własnej i 3 zamknięte z możliwością wyboru tylko jednej odpowiedzi).

Opinie studentów na temat wykluczenia społecznego i jego uwarunkowań

Studenci w odpowiedzi na pytanie otwarte „Jak rozumiesz wykluczenie społeczne?” opisywali owe zjawisko, wymieniając określenia bliskoznaczne, jak również podawali jego przyczyny. W obydwu państwach najczęściej wymieniano takie pojęcia, jak: odizolowanie, odseparowanie, odrzucenie, odrzucenie, wyobcowanie, wycofanie, osamotnienie (w Polsce 65% studentów, we Francji 33%). Dla 24% polskich badanych wykluczenie społeczne oznacza brak tolerancji, zrozumienia i akceptacji, natomiast we Francji takiej odpowiedzi udzieliło tylko 5% studentów. Według 11% Francuzów i 4% Polaków wykluczenie odnosi się do osób wyrzuconych poza nawias, zepchniętych na margines społeczny (*personnes en marge de la société*). Inne odpowiedzi pojawiające się w obu krajach to: dyskryminacja i nieszanowanie praw jednostki (13% badanych w Polsce i 3% we Francji), utrudnione i ograniczone uczestnictwo w życiu społecznym (10% w Polsce, 4% we Francji), obojętność i brak wsparcia ze strony społeczeństwa (6% w Polsce, 5% we Francji), większość społeczna zwracająca się przeciw mniejszościom (6% w Polsce, 1% we Francji)²⁶.

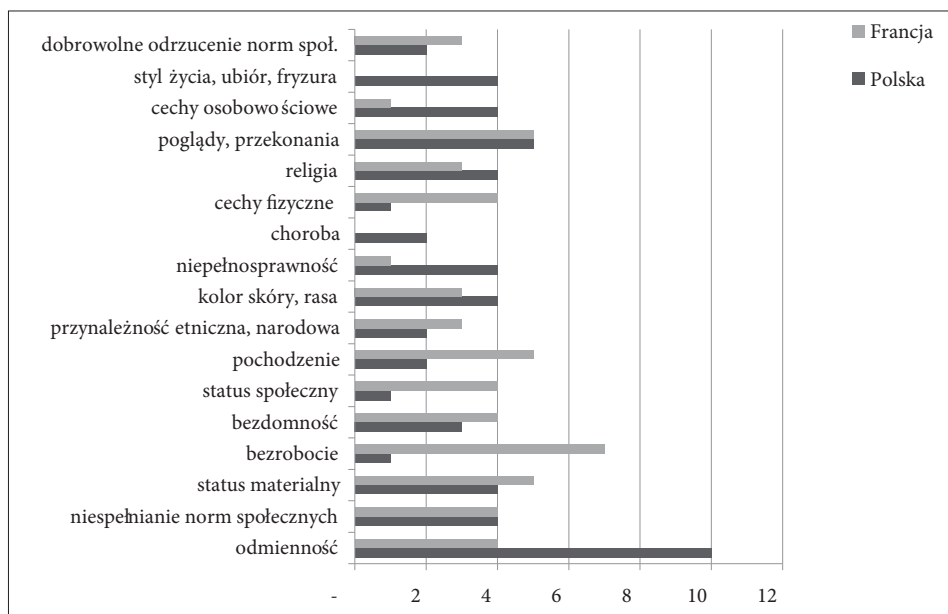
Specyficzne różnice między opiniami polskich i francuskich pedagogów można dostrzec w odniesieniu do wymienianych przez nich przyczyn wykluczenia społecznego. Na podstawie otrzymanych odpowiedzi utworzono kategorie, z których najczęściej podawane prezentuje wykres 1. Polscy respondenci jako przyczynę wykluczenia najczęściej wskazywali odmiennność, Inność, wyróżnianie się w społeczeństwie pod jakimś względem. Zważywszy na fakt, że w Polsce badania były przeprowadzane w ośrodku akademickim, gdzie od ponad dwudziestu lat rozwija się prężnie pedagogika międzykulturowa, takie odpowiedzi można uznać za efekt oddziaływań edukacyjnych. Program studiów w Instytucie Kształcenia Pedagogicznego w Lille i Cambrai również zawiera elementy edukacji międzykulturowej, chociaż nie są one tak mocno eksponowane, jak w Cieszynie. Kategorią równie szeroką i zbliżoną znaczeniowo do odmienności jest odchylenie od normy społecznej. W obydwu

²⁶ Wartości procentowe odnoszące się do Francji są bardzo niskie, ponieważ aż 28% respondentów nie udzieliło żadnej odpowiedzi, co w przypadku Polski dotyczy tylko 1% badanych.

państwach dość często pojawiały się opinie, że osoby wykluczane nie spełniają w jakiś sposób norm, nie mieszczą się w normie (*on ne suit pas la norme; hors norme*).

Francuscy respondenci jako przyczynę wykluczenia najczęściej podawali bezrobocie. Może mieć to związek z kryzysem gospodarczym, który był silniej odczuwany na zachodzie Europy niż w Polsce i któremu poświęcano tam mnóstwo uwagi w mass mediach. W obydwu państwach często uznawano status materialny za przyczynę ekskluzji, co potwierdza przytoczoną wyżej opinię Z. Melosika na temat kultury konsumpcji. Jedna polska studentka podkreśliła w swej wypowiedzi, że status materialny jest przyczyną trudności społecznych zarówno w przypadku osób ubogich, jak i bardzo zamożnych.

Wykres 1. Opinie studentów na temat przyczyn wykluczenia społecznego (wartości podano w procentach)

Źródło: badania własne.

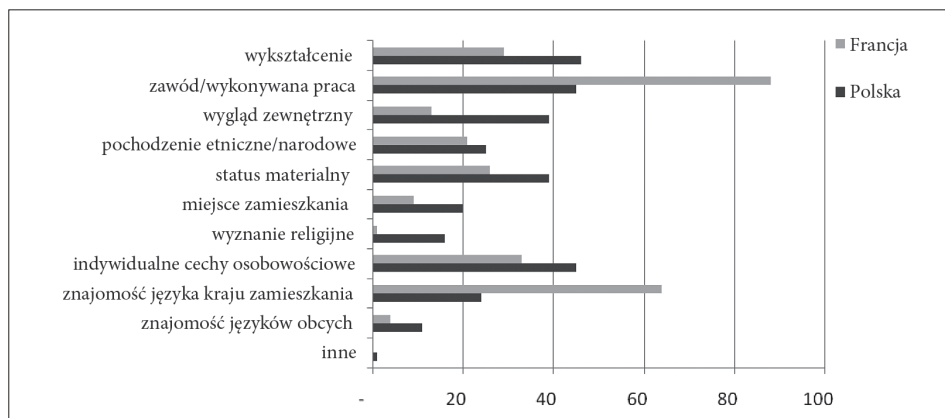
Wobec tak postrzeganych przyczyn wykluczenia nie dziwi, że za czynniki najsilniej warunkujące uczestnictwo społeczne większość respondentów uznała zawód, wykonywaną pracę (we Francji 88% badanych) oraz wykształcenie (w Polsce 46% badanych)²⁷, co jest widoczne na wykresie 2. To od nich przeważnie uza-

²⁷ Respondenci wybierali 3 spośród 10 podanych w kwestionariuszu czynników. Mogli również wpisać własną odpowiedź, nie mieszczącą się w żadnej z podanych, w podpunkcie „inne”.

leżniony jest we współczesnym świecie status materialny, wskazany jako kolejny czynnik przez 39% polskich i 26% francuskich studentów.

Badani Francuzi znacznie częściej niż Polacy podawali znajomość języka kraju zamieszkania jako czynnik wpływający na uczestnictwo społeczne. Tak duża rozbieżność jest spowodowana przede wszystkim liczbą imigrantów zamieszkujących obydwa państwa. Cudzoziemcy przebywający legalnie na terenie Polski stanowią mniej niż 1% ludności kraju²⁸, a biorąc pod uwagę szacunki dotyczące nielegalnej imigracji, liczba ta nie przekracza 2%²⁹. We Francji natomiast 5 milionów imigrantów stanowi ponad 8% ludności państwa³⁰. Obywatele Polski rzadziej spotykają w swoim kraju osoby, z którymi komunikacja jest utrudniona z powodu braku znajomości wspólnego języka i z tego powodu nie zdają sobie sprawy, jak bardzo może to ograniczać uczestnictwo społeczne.

Wykres 2. Czynniki wpływające na uczestnictwo społeczne w opiniach studentów (wartości podano w procentach)

Źródło: badania własne.

Odwrotny wynik uzyskano w odniesieniu do znajomości języków obcych. W Polsce trzy razy więcej badanych niż we Francji uznało, że może to istotnie wpływać na uczestnictwo społeczne. Gdyby to samo pytanie zadać w grupie innej niż studencka, opinie mogłyby być diametralnie różne, jednak dla polskich studentów brak znajomości języków obcych oznacza trudniejszy dostęp do

²⁸ Mały Rocznik Statystyczny Polski 2010, GUS, s. 112.

²⁹ M. Chustecka, *Imigranci w Polsce – nie chcemy być nielegalni!*, www.ozzip.pl/publicystyka/spoleczenstwo/1133-imigranci-w-polsce-nie-chcemy-by-nielegalni (6.11.2010).

³⁰ Dane z dnia 1.01.2006. *L'immigration, l'intégration, l'asile et le développement solidaire*, www.immigration.gouv.fr/spip.php?page=dossiers_det_res&numrubrique=242&numarticle=1458 (6.11.2010).

kursów, szkoleń, warsztatów prowadzonych często w języku angielskim, udziału w międzynarodowych projektach czy stypendiach zagranicznych. Dla Francuzów brak znajomości języków obcych jest mniej ograniczający, ponieważ świat frankofoński oprócz Francji obejmuje: Monako, częściowo Belgię, Szwajcarię i Kanadę, a także były kolonie francuskie (*Communauté française*) i inne kraje zrzeszone w Międzynarodowej Organizacji Frankofońskiej. Ponadto zestawiając te opinie francuskich pedagogów z prezentowanymi powyżej, można wywnioskować, że w ich przekonaniu to cudzoziemcy mają obowiązek znać język kraju, w którym przebywają.

Grupy marginalizowane w Polsce i we Francji

Badani studenci za grupy najbardziej zagrożone wykluczeniem społecznym w ich kraju uznali bezdomnych, niepełnosprawnych intelektualnie i niepełnosprawnych fizycznie. W tej kwestii opinie Polaków i Francuzów są bardzo zbliżone, co widoczne jest na wykresie 3³¹. Największą różnicę można dostrzec w przypadku bezrobotnych. Choć wiadomo, że w Polsce bezrobocie jest nieco wyższe niż we Francji, to jednak w świadomości polskich studentów osoby bez pracy nie stanowią grupy spychanej na margines społeczny. Przypuszczać można, że taki stan rzeczy jest uwarunkowany z jednej strony informacjami medialnymi, które w dobie kryzysu często przedstawiały Polskę jako tzw. „zieloną wyspę” na mapie Europy, a z drugiej – paradoksalnie – wieloletnim zmaganiem się z tym problem i jego powszechnością. Zapewne wielu polskich studentów zna bezrobocie z doświadczenia własnego lub swoich bliskich i większość z nich liczy się z przejściowym brakiem pracy po ukończeniu studiów.

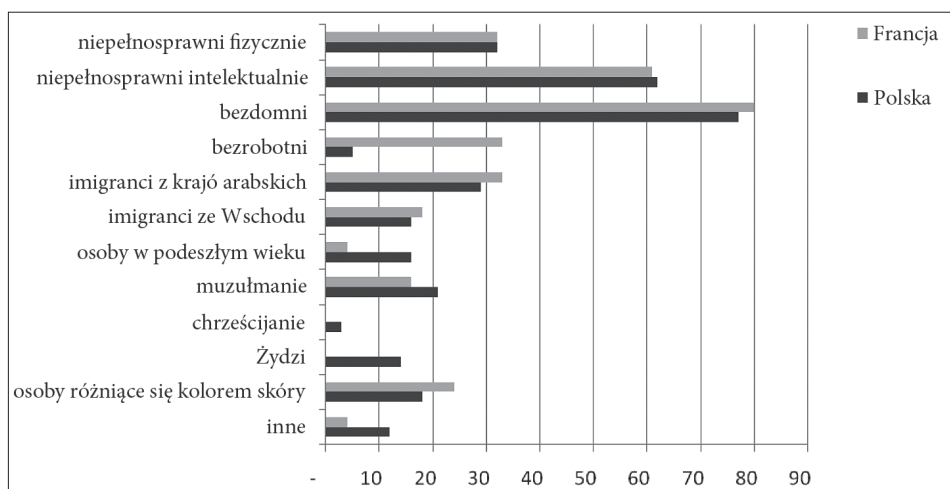
Pamiętając o wspomnianej powyżej różnicy w liczbie cudzoziemców zamieszkujących obydwa państwa, na wykresie 3. uwagę zwracają bardzo zbliżone opinie na temat imigrantów, osób różniących się kolorem skóry i muzułmanów. Mimo że większość Polaków nie spotyka na co dzień reprezentantów tych grup, badani uznali, że mogą oni być marginalizowani w naszym społeczeństwie. Można przypuszczać, że jest to wynik oddziaływań zarówno edukacyjnych, mających miejsce w cieszyńskiej uczelni, jak i medialnych.

Podobnie jest w przypadku kultury żydowskiej, której sporo miejsca poświęca się w ramach edukacji polskiej młodzieży, eksponując związane z nią treści na lekcjach historii i języka polskiego, organizując wizyty w Muzeum Auschwitz-Birkenau, tworząc specjalne programy edukacyjne (jak np. „Szkoła Dialogu”) czy warsztaty dla uczniów i nauczycieli uświadamiające wielowiekową obecność Żydów w Polsce. Duże zasługi w tej dziedzinie ma Międzynarodowe Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokaucie, powołane na mocy decyzji polskiego rządu w roku 2005. Dziedzictwo

³¹ Badani studenci mogli wybrać 3 spośród 11 podanych w kwestionariuszu odpowiedzi lub podać własną w podpunkcie „inne”.

kultury żydowskiej jest w Polsce przybliżane również poprzez różnorodne imprezy kulturalne, zwłaszcza cykliczne, nagłaśniane przed mass media, których przykładem mogą być: Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie, Festiwal „Warszawa Singera”, Ogólnopolski Konkurs Piosenki Żydowskiej. Poza tym odbywa się wiele imprez o zasięgu lokalnym (również w Cieszynie). We Francji co prawda treści związane z Żydami są poruszane w szkole, a od roku 2005 w Paryżu organizowany jest Festiwal Kultury Żydowskiej, lecz działania te nie są prowadzone z takim rozmachem i na taką skalę jak w Polsce, co znalazło odzwierciedlenie w opiniach studentów.

Wykres 3. Grupy zagrożone wykluczeniem społecznym w opinii studentów (wartości podano w procentach)

Źródło: badania własne.

Wśród polskich badanych 3% wskazało chrześcijan jako grupę zagrożoną wykluczeniem społecznym. Taki wynik można wiązać z pojawiającymi się w mass mediach (zwłaszcza w okresie poprzedzającym badanie) informacjami o przypadkach współczesnych prześladowań chrześcijan. Niniejszy problem był poruszany również w listach biskupów Kościoła katolickiego do wiernych, czytanych w czasie niedzielnych mszy, w których udział mają obowiązek brać wszyscy katolicy, stanowiący w Polsce najliczniejsze wyznanie.

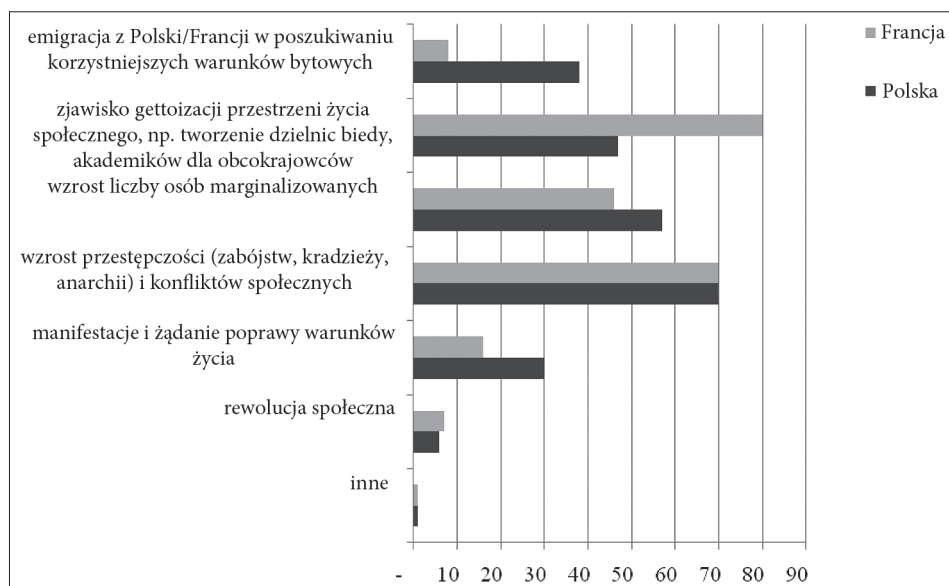
Kolejna różnica ujawniona w wyniku badań dotyczy osób w podeszłym wieku – tylko 4% Francuzów i aż 16% Polaków uznało tę grupę za zagrożoną wykluczeniem. Sytuacja osób starszych we Francji i w Polsce jest rzeczywiście diametralnie różna pod względem pozycji społecznej, aktywności (np. sportowej, kulturalnej, wolontaryjnej), warunków ekonomicznych i w wielu innych aspektach.

Odpowiedzi dopisane przez respondentów wymienionych w kwestionariuszu 11 grup zagrożonych wykluczeniem społecznym we Francji odnosiły się do samotnych matek i nielegalnych imigrantów (*sans-papiers*), a w Polsce do: wychowanków domów dziecka i zakładów poprawczych, chorych psychicznie, homoseksualistów, osób z rodzin i środowisk patologicznych, byłych więźniów, osób uzależnionych od różnego rodzaju używek (alkoholików, narkomanów) i Romów.

Skutki wykluczenia społecznego

Pytanie o potencjalne skutki wykluczenia społecznego zawierało listę sześciu odpowiedzi (widocznych na wykresie 4), a także dawało możliwość podania własnej. Studenci wypełniający kwestionariusz zaznaczali dowolną liczbę najbardziej prawdopodobnych w ich przekonaniu skutków.

Wykres 4. Skutki wykluczenia społecznego uznane przez studentów za najbardziej prawdopodobne (wartości podano w procentach)

Źródło: badania własne.

W obu państwach aż 70% badanych wskazało wzrost przestępczości i konfliktów społecznych jako prawdopodobne następstwo ekskluzji. Francuscy studenci uznali, że najbardziej probabilistycznym skutkiem wykluczenia społecznego jest zjawisko gettoizacji, które w ich kraju rozwija się znacznie dłużej i nastrocza więcej problemów niż w Polsce. Tworzone niegdyś celowo przedmieścia (*banlieues*) są obecnie ogromnym

problemem społeczno-politycznym, zwłaszcza w Paryżu. Geneza tych budzących strach i współczucie dzielnic sięga końca XIX w., kiedy zaczęto przenosić robotników mieszkających w centrach miast na peryferia. Za ich obecny stan odpowiedzialni są autorzy pomysłu odnowy urbanizacyjnej Paryża, przegłosowanego w 1959 r.³² Z paryskiej koncepcji skorzystały inne wielkie miasta. Obecnie mieszkańcy przedmieść, przez lata zaniedbywani i dyskryminowani, wyrażają swoje niezadowolenie, wzniecając gwałtowne demonstracje. W Polsce istnienie terenów defaworyzowanych (dzielnic dużych miast, ulic i osiedli mniejszych miast, popegeerowskich wsi) jest następstwem działania innych czynników niż we Francji. Wiele z nich wiąże się z okresem transformacji ustrojowej w 1989 r. Polskie getta biedy są bardziej rozproszone, a przez to bardziej widoczne w przestrzeni miejskiej. Obszary ubóstwa w województwie śląskim, gdzie były prowadzone badania i skąd pochodzi większość respondentów, cechuje zazwyczaj: degradacja ekologiczna; zdeformowanie struktury zatrudnienia połączone z niskim kapitałem edukacyjnym pracowników; integracja społeczności lokalnej wokół aktywności o patologicznym charakterze; wyuczona bezradność mieszkańców, chaotycznie wytworzona przestrzeń urbanistyczno-architektoniczna³³. Przykład Francji pokazał, do jakich rozmiarów może urosnąć problem osób wykluczonych, pozostawionych przez długie lata na marginesie społecznym.

Emigracja w poszukiwaniu korzystniejszych warunków życia jest z kolei zjawiskiem dużo bliższym Polakom, co znajduje odzwierciedlenie w opiniach badanych. Bez względu na to, jak negatywnie oceniają swoją sytuację obywatele Francji, niewielu z nich decyduje się na opuszczenie kraju. Żyją przecież w jednym z najbogatszych państw świata, gdzie system pomocy społecznej bywa wręcz zniechęcający do podjęcia aktywności zawodowej i wysiłku usamodzielnienia się. W takiej sytuacji niesprawiedliwość społeczna odczuwana przez osoby pracujące (zwłaszcza w sektorze prywatnym, który najmniej wykorzystuje pomoc socjalną państwa) i płacące podatki, może być jedną z przyczyn decyzji o emigracji. Wyjeżdżaliby wówczas nie marginalizowani, lecz ci, którzy ponoszą koszty walki z tą marginalizacją. Takie przypadki zdarzają się jednak bardzo rzadko.

Działania na rzecz walki z wykluczeniem społecznym

Pytanie o działania na rzecz walki z wykluczeniem społecznym było pytaniem otwartym. Większość badanych (57% w Polsce i 68% we Francji) nie udzieliła

³² A. Achrafieh, *Histoire des banlieues populaires. L'Etat, la classe ouvrière et les «cités-ghettos»*, <http://revuesocialisme.pagesperso-orange.fr/s17alex.html> (7.11.2010).

³³ M. S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir, *Przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia społecznego w Rybniku. Analiza obszaru badań, istniejących ram prawno-instytucjonalnych, przykłady działań oraz wnioski i wytyczne do strategii miasta*, [w:] [brak redakcji], *Partnerstwo instytucji przeciw wykluczeniu społecznemu – analiza badawcza*, cyt. wyd., s. 51.

na nie żadnej odpowiedzi. Pośród pozostałych wypowiedzi można było wyróżnić te, które zawierały bardzo konkretne przykłady działań, oraz ogólne, wskazujące często jedynie grupy, do których działania te są adresowane. Wśród ostatnich znowu pojawili się bezrobotni, bezdomni, nielegalni imigranci (*sans-papiers*), a także mniejszości narodowe (szczegółowe wyniki przedstawia tabela 2).

Tabela 2. Adresaci działań na rzecz walki z wykluczeniem społecznym w opiniach studentów (wartości podano w procentach)

Wskazane grupy	Polska	Francja
Samotne matki	1	0
Bezdomni	1	1
Bezrobotni	2	1
Niepełnosprawni	5	0
Uchodźcy	1	0
Nielegalni imigranci (<i>sans-papiers</i>)	1	4
Mniejszości narodowe	1	3
Kobiety	1	0
Homoseksualiści	1	0
Chore dzieci	1	0
Osoby samotne	0	1
Osoby starsze	0	1
Więźniowie, osoby karane	1	0
Analfabeci	0	3

Źródło: badania własne.

Jedyną organizacją pomocową wymienioną w obydwu krajach był Międzynarodowy Czerwony Krzyż (w zależności od państwa określony przez respondentów jako PCK lub *Croix Rouge*). Co ciekawe, Europejski Fundusz Społeczny i Kapitał Ludzki, które znane są zarówno w Polsce, jak i we Francji, pojawiły się jedynie w odpowiedziach polskich badanych. Stowarzyszenie Caritas również zostało dostrzeżone tylko przez polskich studentów, choć jest to organizacja międzynarodowa, działająca także na terenie Cambrai. Więcej podobieństw między odpowiedziami respondentów z obu państw można było zaobserwować w przykładach o większym stopniu ogólności, wśród których studenci wymienili:

- działalność organizacji pozarządowych (wskazana przez 9% badanych Polaków i 11% Francuzów);

- edukacja dzieci, młodzieży i dorosłych, w tym także kursy dla bezrobotnych (5% Polaków i 4% Francuzów);
- pomoc materialna państwa udzielana m.in. za pośrednictwem ośrodków pomocy społecznej (5% Polaków i 1% Francuzów);
- stołówki i jadalnie (*restos du coeur*; 1% Polaków i 9% Francuzów);
- marsze, manifestacje, happeningi mające na celu zmianę istniejącego prawa (1% Polaków i 2% Francuzów).

Poza szeroko pojętą edukacją, 5% polskich badanych stwierdziło, że wykluczeniu zapobiega edukacja wielo- i międzykulturowa, poznawanie Innego i innych kultur. Optymistycznie można uznać, że na skutek uczestniczenia w zajęciach z edukacji wielo- i międzykulturowej studenci dostrzegają potrzebę tego typu treści w procesie wychowania, nie można jednak wykluczyć innych uwarunkowań takiego wyniku badań. Deklarowane spontanicznie opinie mogły mieć związek z przynależnością kilku badanych osób do Studenckiego Koła Naukowego Edukacji Międzykulturowej działającego na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i miejscem badań (uniwersytet).

Bardzo wiele przykładów przeciwdziałania wykluczeniu odnosiło się do niepełnosprawnych. Za przeciwdziałanie marginalizowaniu tej grupy polscy respondenci uznali: tworzenie specjalnych miejsc parkingowych, miejsca pracy dla niepełnosprawnych, klasy integracyjne, organizowanie olimpiad specjalnych i innych imprez integrujących niepełnosprawnych ze społeczeństwem, pokazywanie reportaży w telewizji, znoszenie barier architektonicznych (np. budowanie podjazdów). Francuscy badani co prawda stwierdzili, że niepełnosprawni intelektualnie i fizycznie są zagrożeni wykluczeniem, lecz tylko jedna studentka podała przykład przeciwdziałania temu zjawisku – szkoły specjalne. Wiadomo, że tego typu placówki oświatowe są potrzebne dla osób, które nie mogą uczyć się w szkołach i klasach integracyjnych, jednak są to również swego rodzaju getta zamykające osoby niepełnosprawne w ich własnym środowisku.

Niektóre przykłady przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu podane przez studentów z Francji wiele mówią o tamtejszym społeczeństwie i potwierdzają różnice, które ujawniły się w odpowiedziach na wcześniejsze pytania. Tworzenie mieszkań socjalnych w centrach niektórych miast pomaga rozwiązywać problem ubogich przedmieść. Kursy języka francuskiego i obozy przejściowe dla imigrantów również odnoszą się do specyficznego problemu francuskiego społeczeństwa.

Organizacje pozarządowe wymienione przez studentów – z wyjątkiem Czerwonego Krzyża – były zupełnie różne. Polscy studenci zwrócili uwagę na działalność dobrze znanych w ich kraju organizacji: Fundacji TVN, Uniwersytetów Trzeciego Wieku, Fundacji Brata Alberta i wspomnianego już Caritas. Francuzi wymienili nazwy następujących stowarzyszeń: ATD Czwarty Świat (*ATD Quart*

Monde)³⁴, Emaus (*Emmaüs*)³⁵, „mali bracia Ubogich” (*Les petits frères des pauvres*)³⁶, Saint Vincent de Paul³⁷, „La Cle – Lille”³⁸, „Ani dziwki, ani uległe” (*Ni putes ni soumises*)³⁹. Oprócz dwóch ostatnich wszystkie mają zasięg międzynarodowy i bardzo długie tradycje.

Państwo, samorządy i organizacje pozarządowe wobec wykluczenia społecznego

Przeciwdziałanie wykluczeniu na szczeblu państwowym, samorządowym i organizacji pozarządowych jest oceniane przez większość studentów jako niewystarczające, co zostało pokazane w tabeli 3. Przyporządkowując wartości liczbowe poszczególnym wariantom odpowiedzi i obliczając na tej podstawie średnią arytmetyczną (suma iloczynów przyporządkowanych wartości pomnożonych przez *n* odpowiedzi, podzielona przez liczbę respondentów), można zauważyć, że Polacy są bardziej krytyczni w stosunku do działań podejmowanych w ich

³⁴ Organizacja założona na paryskim przedmieściu w 1957 r. przez ojca Józefa Wrzesińskiego (syna Hiszpanki i Polaka). Skrót „ATD” rozwijano początkowo jako *Aide à toute Détresse* (Pomoc w Każdym Nieszczęściu), lecz później jego rozumienie zmieniono na *Agir Tous pour la Dignité* (Razem Stawiamy na Godność). Działa na rzecz zapewnienia realizacji praw człowieka najuboższym w każdym społeczeństwie oraz pomaga wyjść ze skrajnej biedy. www.atd-quartmonde.org (10.11.2010).

³⁵ Organizacja charytatywna wspierająca najbardziej potrzebujących (ubogich, bezdomnych, imigrantów) bez żadnych form dyskryminacji. Prowadzi domy dla bezdomnych, sklepy dla najuboższych, zbiórki darów dla Afryki. Zabiega też o dostęp wszystkich ludzi na świecie do pitnej wody. Założona w 1949 roku przez ojca Piotra (Henri Grouësa). W Polsce działa od roku 1995. www.emaus.pl, www.emmaus-international.org (10.11.2010).

³⁶ Stowarzyszenie powołane w roku 1949. Pomaga osobom powyżej 50 roku życia, które są samotne, ubogie, wykluczone, ciężko chore. www.petitsfreres.asso.fr (10.11.2010).

³⁷ Organizacja blisko związana z Kościołem katolickim, zrzeszająca głównie świeckich wolontariuszy, którzy niosą pomoc w miejscu zamieszkania (domu, schronisku, szpitalu) osobom potrzebującym i ich rodzinom. Działa od roku 1833. www.ssvpglobal.org (10.11.2010).

³⁸ Stowarzyszenie oferujące pomoc osobom bezdomnym w Lille i okolicach. Dla dorosłych prowadzi kursy nauki czytania i pisanie oraz przygotowuje do podjęcia dalszej nauki, cudzoziemcom oferuje kursy języka francuskiego, a dzieciom i młodzieży proponuje douczanie. www.associationlacle.org (10.11.2010).

³⁹ Stowarzyszenie feministyczne założone w roku 2003 przez Fadelę Amarę (Francuzkę pochodzenia algierskiego). Organizacja walczy z wszelką przemocą wobec kobiet, segregacją społeczną, ograniczeniami wynikającymi z tradycji muzułmańskiej, obnaża przed całym społeczeństwem francuskim zjawiska patologiczne rozgrywające się na przedmieściach. www.npns.fr (10.11.2010).

kraju niż Francuzi. System pomocy społecznej jest w Polsce mniej rozbudowany i przeznaczane na ten cel środki finansowe są niższe, jednak przeciętny obywatel nie zdawałby sobie z tego sprawy, gdyby dziennikarze i eksperci wypowiadający się w mass mediach nie dokonywali porównań z innymi państwami.

Najlepiej oceniana jest działalność organizacji pozarządowych. Jak już wiemy, są one badanym dobrze znane. Niemal zawsze powstają w spontanicznej reakcji na autentyczne potrzeby środowiska. Szanse ich rozwoju są jednak ściśle uzależnione od polityki państwa. Nie bez znaczenia jest również nastawienie władz samorządowych, które stowarzyszeniom i fundacjom mogą powierzyć wykonanie części zadań, a wraz z nimi środki z budżetu gminy, powiatu lub województwa.

Tabela 3. Ocena działalności państwa, samorządów i organizacji pozarządowych przez badanych (wartości podano w procentach – z wyjątkiem średniej arytmetycznej)

Warianty odpowiedzi i przyporządkowane im wartości	Ocena działalności przez polskich studentów			Ocena działalności przez francuskich studentów		
	PAŃSTWO	SAMORZĄDY	NGO	PAŃSTWO	SAMORZĄDY	NGO
aktywna i skuteczna (5)	7	2	12	1	3	16
wystarczająca (4)	13	14	49	10	14	36
niewystarczająca (3)	77	71	35	71	80	46
żadna (2)	10	14	1	3	3	0
ŚREDNIA	3,01	3,05	3,64	3,11	3,17	3,69

Źródło: badania własne.

Ocena unijnych programów zwalczających ubóstwo i wykluczenie społeczne

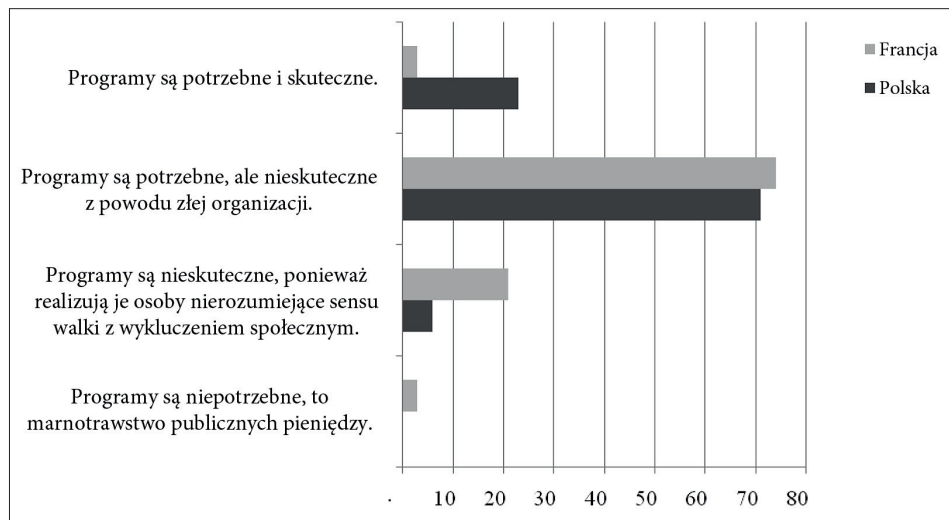
Większość badanych zwróciła uwagę na złą organizację programów UE na rzecz walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, co widać na wykresie 5. Choć badani dostrzegają potrzebę takich programów, znacząca część francuskich (21%) i niewielka grupa polskich studentów uznała, że działania UE w tej dziedzinie są nieskuteczne, ponieważ realizują je osoby nierozumiejące sensu walki

z wykluczeniem społecznym. W obliczu takiej opinii tym bardziej zasadne wydaje się wspieranie organizacji pozarządowych.

Działania UE są oceniane znacznie lepiej przez polskich studentów. Obliczając średnią arytmetyczną w taki sam sposób jak powyżej, uzyskujemy wartości: 4,17 w polskiej grupie badanych i 3,76 we francuskiej. Rozbieżność ocen jest zatem jeszcze większa niż w odniesieniu do działalności państwa, samorządu i organizacji pozarządowych. Próbując interpretować uzyskany wynik badań, trzeba zwrócić uwagę, że Polska jest krajem unijnym od roku 2004, a Francja od początku istnienia UE. Być może – odwrotnie niż w przypadku bezrobocia – programy unijne są we Francji na tyle powszechne, że samo ich istnienie wydaje się rzeczą normalną, a ich ocena wypada przez to znacznie gorzej. W Polsce o funduszach unijnych w mass mediach mówi się często i przeważnie ujmuje się je w kategoriach dobrodziejstwa, które spływa na nasz kraj z Brukseli lub naszej nieudolności w wykorzystywaniu ich.

Odpowiedzi na pytanie: „Czy wiesz, że rok 2010 jest obchodzony w krajach Unii Europejskiej jako Europejski Rok Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym?” wskazują na nikłe zainteresowanie sprawami unijnymi. Wynik jest bardzo porównywalny – w Polsce 6%, a we Francji 8% badanych studentów odpowiedziało na powyższe pytanie twierdząco.

Wykres 5. Ocena programów unijnych przeciwdziałających ubóstwu i wykluczeniu przez studentów (wartości podano w procentach)

Źródło: badania własne.

Podsumowanie

Wyniki przeprowadzonych badań ujawniają opinie studentów kierunków nauczycielskich z Polski i Francji na temat wykluczenia społecznego w krajach Unii Europejskiej i ich związek z treściami prezentowanymi na ten temat w mass mediach. Uzasadnione wydaje się zatem przeznaczanie znacznych kwot na kampanie medialne. Ich skuteczność jest trudna do zweryfikowania, można się więc spotkać z zarzutem marnotrawienia publicznych pieniędzy, jednak ich niebywałą zaletą jest kształtowanie świadomości społecznej. Przekaz medialny sygnalizuje pewne problemy, lecz ze względu na swoją formę zwykle je bardzo upraszcza, a zjawiska złożone ukazuje jednowymiarowo. Powstająca w ten sposób luka powinna być zagospodarowana przez edukację – formalną i nieformalną.

Zdaniem badanych edukacja może przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu. Polscy studenci zwrócili uwagę na znaczenie edukacji międzykulturowej; pod jej wpływem ukształtowały się zapewne i ich opinie.

Wykluczenie społeczne wiąże się z nierównym podziałem dóbr, dyskryminacyjnym charakterem instytucji publicznych, nierównym dostępem do edukacji i pracy, a także indywidualnymi umiejętnościami radzenia sobie z trudną sytuacją. Przeciwdziałanie tym zjawiskom jest konieczne, ponieważ ekskluzja jest zagrożeniem dla ładu i porządku społecznego, co podkreślają w swoich dokumentach UE, ONZ i Rada Europy⁴⁰.

Zmiana świadomości społecznej nie zmienia bezpośrednio otaczającej nas rzeczywistości, lecz może prowadzić do zmian w dalszej perspektywie. Rozwój trzeciego sektora, będącego przejawem społeczeństwa obywatelskiego, możliwy jest tylko dzięki inicjatywom ludzi, którzy zdają sobie sprawę z występowania i ważności pewnych problemów oraz skutków ich zaniedbywania. Charakterystyczne dla społeczeństwa konsumpcji skupianie się na sobie i własnej przyjemności, prowadzi do kreowania postaw zamkniętych. Poglębiająca się przepaść między biednymi a bogatymi zagraża bezpieczeństwu całego społeczeństwa, jak również jakości życia godnej osoby ludzkiej, co znakomicie wyrażają słowa Z. Baumana: „Kombinacja rasizmu z obojętnością moralną tworzy isticie wybuchową mieszankę. Gdy wybuchnie, wielu ludzi może zginąć lub stracić życie warte życia, ale główną ofiarą padnie życie tych, co życie zachowają”⁴¹.

⁴⁰ M. Muras, *Pojęcie wykluczenia społecznego*, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, cyt. wyd., s. 238.

⁴¹ Z. Bauman, *Zbędni, niechciani, odrzuceni – czyli o biednych w zamożnym świecie*, cyt. wyd., s. 13–14.

*Summary****Social exclusion in the European Union – comparing opinions of pedagogy students from Poland and France***

The study presents results of the questionnaire studies conducted in May 2010 among Polish and French students (the examined group comprised 217 people). Undertaking this research was inspired both by the celebrations of the European Year for Combating Poverty and Social Exclusion and by the discussion on the essence and causes of exclusion in the contemporary world. In the introduction, the authoress states that the issues absent in mass media are also often missing in the social awareness. In the consumerist society, the most frequent reason of marginalization is the limited range of consumption possibilities, which usually results from the material status. The effects of viewing the marginalized people as Others – Aliens and of their exclusion are dangerous for the whole society. It is education that becomes the area which can enhance the modification of attitudes towards Others and the sensitization to social issues omitted or misrepresented in mass media. The research results reflect the similarities and differences between the Polish and French society, as well as their mentality, manifested in the attitude to their own state, administration, non-government institutions and the activity of the European Union.

Translated by Agata Cienciała